

ІГОР ІВАНОВИЧ ШЕВЧЕНКО (1922–2009)

У перші дні 2010 р. “The New York Times” вийшла з сумною для наукової громадськості звісткою про смерть (26 грудня 2009 р.) видатного історика сучасності Ігоря Івановича Шевченка. Найстаріша щоденна газета США назвала вченого “провідним фахівцем з візантійської і слов'янської історії та літератури”. І хоч дане визначення не охоплює різносторонності інтересів цієї непересічної особистості, воно чітко окреслює два магістральні напрями наукових зацікавлень дослідника.

Винятковий відбиток на життєвому шляху, а відтак, і на наукових інтересах І.Шевченка залишила Польща. Саме у передмісті Варшави у родині петлюрівських емігрантів, яким тут надали тимчасовий притулок, 10 лютого 1922 р. появилвся на світ майбутній історик.

Особистість І.Шевченка формувалась у варшавському українському середовищі – сімейне виховання в патріотичному дусі та спілкування з іншими емігрантами. У Варшаві І.Шевченко навчався спочатку в гімназії, а згодом в Гуманітарному ліцеї Інституту Адама Міцкевича (до 1939 р.), де, як згадував сам учений, він здобув добру освіту. У ці роки юнак з сім'ї українських емігрантів заприятелював з багатьма майбутніми польськими інтелектуалами – істориками, філологами, літераторами, публіцистами тощо. Один із них сприяв зацікавленню І.Шевченка класичною філологією, яка і проклала йому шлях до візантинознавства.

Великий ерудит цілеспрямовано формував себе як фахівця з юних літ, особливу увагу приділив ґрунтовній лінгвістичній підготовці, як наслідок – знання більше десяти мов (як давніх, так і сучасних). З цього приводу сам І.Шевченко казав: “Моєю метою ще в дитинстві стало досліджувати корені нашої цивілізації... Без греки і латини це було неможливо”.

Батько всіма доступними засобами плекав у сина любов до української культури. Втім, проукраїнськи налаштований інтелектуал цікавився й актуальними питаннями робітничого руху, хоч соціалізму в його радянському варіанті не сприймав. Зрештою, ліві та ліберальні нотки помітні у численних висловлюваннях І.Шевченка.

Здобуття вищої освіти припало на складні часи Другої світової війни. Однак юнакові вельми пощастило: наприкінці 1940 р. записався до чи не єдиного на той час на теренах Східної Європи закладу, де мала змогу навчатись “негітлерівська молодь” – до німецького Карлового університету в Празі. Саме тут 1945 р. він одержав докторський ступінь з класичної філології, давньої історії та порівняльного мовознавства. Є свідчення, що він був також слухачем Вільного українського університету в Празі. Оскільки І.Шевченко інколи відвідував родичів в окупованій Польщі, то польське соціалістичне підпілля часом використовувало його як кур'єра.

З наближенням радянських військ молодий учений, забезпечившись потрібними документами, завбачливо вирушив на захід, в зону, до якої наближались союзники. В оточенні біженців, він вів активну громадську діяльність, зокрема у Лондоні сприяв створенню групи з українських студентів лівої політичної орієнтації, які висували антигітлерівські і водночас антисталінські гасла. Принагідно заробляв на життя співробітництвом у польській еміграційній пресі.

Навесні 1946 р. І.Шевченко звернувся до відомого англійського письменника та публіциста Джорджа Оруелла з пропозицією перекласти українською повість-антиутопію “Animal Farm” (1945), невдовзі отримав згоду і опублікував вже 1947 р. переклад (під псевдонімом Чернятинський) з промовистою назвою “Колгосп тварин”. Цікавий факт: коли передмова Дж.Оруелла була втрачена, для перекладу англійською було взято саме український варіант.

Наукову кваліфікацію І.Шевченко у другій половині 1940-х відточував у Бельгії, у Католицькому університеті Лювена, провадячи дослідження в галузі класичної філології та історії Візантії. Саме там йому пощастило переймати досвід у всесвітньо відомого бельгійського візантиніста Анрі Грегуара, якого вважав своїм головним наставником.

Здобувши 1949 р. ступінь доктора філософії та літератури, молодий дослідник прийняв рішення продовжувати наукову кар'єру за океаном і того ж року переїхав до США. Першим місцем роботи І.Шевченка став Каліфорнійський університет у Берклі – І.Шевченко отримав там місце за рекомендацією фахівця з політичної історії середньовіччя Е. Канторовича. Тут І.Шевченко викладав давню та візантійську історію.

Невдовзі, завдяки рекомендаціям друзів, І. Шевченко перейшов працювати до Мічиганського університету – на Кафедру слов'янських мов та літератур (навчав польської та російської мов), згодом читав історію Візантії. 1957–1965 рр. викладав у Колумбійському університеті. Одночасно (від 1960 р.) перебував у статусі запрошеного вченого у провідному візантинознавчому осередку США – Дамбартон-Оукс. А вже з 1965 р. ця інституція запропонувала І.Шевченку посаду старшого наукового співробітника. У 1972 р. з Дамбартон-Оукс (у межах того ж Гарвардського університету) дослідник перейшов до іншої структури в Кембриджі і у 1973–1992 рр., до виходу на пенсію, обіймав там посаду професора візантійської історії та літератури.

У 1973 р. І.Шевченко спільно з О.Пріцаком на гроші української діаспори заснували Український науковий інститут Гарвардського університету. До 1989 р. перебував на керівних посадах у цій інституції, з 1977 р. – співзасновник і видавець (редактор) її друкованого органу “Harvard Ukrainian Studies”. Науковець входив до редколегій авторитетних наукових періодичних органів – “Byzantinische Zeitschrift” та “Византийский временник”, а також серійних видань – “Corpus Fontium Historiae Byzantinae” і “Corpus des Astronomes Byzantins”.

Особливо промовистим був факт делегування І.Шевченка колегами по цеху на керівні посади в Міжнародній асоціації візантійських студій (Association Internationale des Études Byzantines). Спочатку він – голова Американського відділення, у 1986–1996 рр. – президент Асоціації, а після цього терміну – почесний президент даної інституції. Зрештою, з його ініціативи і за безпосереднього сприяння створено Національний комітет українських візантиністів (І.Шевченко був його почесним президентом). Ігор Іванович – почесний член багатьох наукових товариств і академій, у тому числі іноземний член НАН України. Про визнання заслуг І.Шевченка в науковому світі свідчать часті запрошення його до провідних освітньо-наукових закладів Європи та Північної Америки.

Активною була співпраця І.Шевченка з польськими науковими інституціями, він – закордонний член Польської Академії Мистецтв і Наук (Polskiej Akademii Umiejętności). Два польські університети – Варшавський та Католицький у Любліні – вшанували його званням доктор honoris causa. У 1960-ті роки І.Шевченка неодноразово запрошували до соціалістичної Польщі, він кілька разів побував там і навіть поновив деякі старі контакти. Особливо активно співпрацював він з польськими науковцями у 70–80-х роках, насамперед у справі співорганізації різних наукових форумів. Зрештою, І.Шевченко дивився не лише в минуле – він намагався окреслити і перспективу, наголошуючи на доцільності розвитку тісних стосунків між Україною та Польщею.

Ще у 1951–1952 рр., працюючи у благодійному Фонді Форда, вчений “займався справами російськими”, згодом був залучений до дослідницької програми Russian Institute Гарварду. Офіційні радянські наукові часописи, цитуючи його як американського вченого, або “нищівно” критикували або замовчували. Попри це, І.Шевченко доволі часто спілкувався з радянськими громадянами, передовсім з дипломатами. Зрештою, на XVIII Міжнародному конгресі візантійських студій 1991 р. науковець був шанованим гостем у Москві.

Огляд наукових інтересів дослідника лаконічно подано у стислому життєписі, вміщеному в нещодавно опублікованій (Люблін, 2010) книзі розмов польського історика і публіциста Л.Ясіни з І.Шевченком. Насамперед це вузько візантинознавчі зацікавлення: історія візантійської культури, зокрема середньовічна грецька література, публікація текстів, палеографія, візантійська агіографія та епіграфіка. Інший напрям можна умовно означити як студії щодо візантійського впливу на духовне життя східних слов'ян (насамперед українців та росіян) в епоху середньовіччя та ранньомодерні часи. Дещо окрему групу становлять праці про польсько й українську культурну спадщину часів Речі Посполитої.

Загалом І.Шевченко – автор близько півтора сотні наукових публікацій, серед яких, зауважують дослідники його спадщини, – жодної монографії. Водночас усі вони сходяться на тому, що статті вченого написані з глибоким знанням справи, обширною ерудицією і, що теж важливо,

високим, але зрозумілим стилем, часто з нотками тонкого гумору. Низка досліджень тематично сконцентрована у чотирьох збірниках – “Суспільство та інтелектуальне життя пізньої Візантії” (Society and Intellectual Life in Late Byzantium. London, 1981), “Ідеологія, література та культура у Візантійському світі” (Ideology, Letter and Culture in the Byzantine World. London, 1982), “Візантія та Слов’яни в літературі та культурі” (Byzantium and the Slavs in Letters and Culture. Cambridge–Napoli, 1991) і “Україна між Сходом і Заходом” (англомовне видання *Ukraine between East and West: Essay on Cultural History (to the early 1700s)*. Edmonton–Toronto, 1996, 2009; польське видання *Ukraina między Wschodem a Zachodem*. Warszawa, 1996, українське видання – 2001).

У галузі візантійського письменства дослідник відомий насамперед як розвінчувач оригінальності так званої “Записки Готського топарха” (сфальшованої Карлом Бенедиктом Газе у 1820-х роках), першовідкривач у рукописі Скліци (з Національної бібліотеки Мадриду) невідомих поем на смерть двох візантійських імператорів X ст., видавець “Хронографії” Продовжувача Феофана (яке готує до друку у 2012 р. німецьке видавництво “De Gruyter”), глибокий дослідник творчості Константина Порфірогенета. І все ж особливу увагу науковець приділив візантійському інтелектуальному середовищу епохи Палеологів – вже одна з перших наукових публікацій молодого І.Шевченка, яка з’явилась у Бельгії 1949 р., присвячувалась філософу і богослову Никифору Хумну.

Дослідникам-славістам Ігор Іванович відомий насамперед як автор кількох плідних гіпотез стосовно кирило-мефодіївської проблематики, в якій він як візантиніст міг добачати окремі аспекти, на котрі не завжди зважали фахівці власне від слов’янознавства. Так, він встановив низку джерел до Поширеного Життя Кирила, чітко визначив соціальний статус батька солунських братів, точно локалізував (спільно з С.Манго) монастир Поліхрон, про який згадує Житіє Мефодія. Як зазначали Г.Літаврін та А.Турілов, І.Шевченку належить гіпотеза про пов’язання автора Поширеного Життя Константина Кирила з Римом, а не з Константинополем, саме він блискуче проаналізував моравську місію, результати якої сформулював у вигляді так званих трьох парадоксів (неуспішність місії – її подальші позитивні наслідки для Болгарії та Русі – перетворення акції братів із засобу візантійської зовнішньої політики на потужний чинник розвитку слов’янської культури), дослідив слов’янський переклад “Повчання” Агапіта, який вважав першим слов’янським перекладом світського тексту, він одним із перших зайнявся слов’янськими рукописами Синаю тощо. Ігор Іванович вважається також одним із кращих знавців життя і творчості Максима Грека – в останній рік життя вченого вийшла його стаття, присвячена цій особистості.

Не оминув увагою дослідник теми українсько-польських стосунків – вона в його доробку представлена працями, які характеризують епоху XVI–XVII ст., і концентровано відображена у вже згаданій розвідці “Україна між Сходом і Заходом”. Привертають увагу цікаві міркування І.Шевченка щодо особливості захисту православної культури за допомогою вже західного інструментарію у боротьбі проти того ж таки впливу Заходу або чудово описаний “багатоликий світ” Петра Могили.

Наприкінці 1990-х років І.Шевченко дав кілька порад молодим науковцям з приводу тенденцій розвитку сучасної історичної науки, рекомендуючи звертати увагу на нову інтерпретацію вже відомого матеріалу та на “вивчення того, як різні наступні епохи приймали, сприймали й переосмислювали якийсь конкретний період”, а 2009 р. опублікував у чеському часописі “Byzantinoslavica” статтю під символічною назвою “Старий Візантиніст і місце візантійських студій сьогодні”. Очевидно, що метр мав цілковите право робити подібні підсумки. Теперішній президент Міжнародної асоціації візантійських студій П.Шрайнер у нарисі, що ввійшов до збірника, присвяченого 80-літньому ювілею Науковця, порівняв останнього з дволиким римським божеством Янусом – опікуном дверима, входом, в тому розумінні, що особистість І.Шевченка досконало поєднала у собі два “лики” – візантиніста та славіста. Хочеться вірити, що спадщина Ігоря Івановича назавжди залишиться дверима і дороговказною зіркою для охочих студіювати минуле візантійсько-слов’янського світу.

Олег ФАЙДА